

zo goeddeels buiten beeld. Dat de keizer in zijn brieven het on-Franse gedrag van de Hollandse koning vol bitterheid laakte, na alles wat hij voor hem vanaf diens vroegste jeugd had gedaan, zegt in dit opzicht genoeg.

Misschien wreekt zich hier het feit dat Uitterhoeve – met uitzondering van het gelegenheidsboekje van Rietbergen uit 2006 – geen biografieën van Lodewijk Bonaparte heeft gebruikt; de bekende werken van Spaans-Van der Bijl (1967), Kikkert (1981) en De Munck (1997) ontbreken tenminste in de literatuurlijst. Een grotere omissie is het negeren van wat tot nog toe de beste levensbeschrijving van onze eerste monarch mag worden genoemd, namelijk die van Dominique Labarre de Raillicourt, *Louis Bonaparte (1778-1846), Roi de Hollande: Frère et père d'empereurs* uit 1963. Hierin had de auteur overigens kunnen lezen dat, in tegenstelling tot wat hij beweert (209), de gebroeders Bonaparte elkaar na 1810 wel degelijk nog eenmaal hebben teruggezien. Begin januari 1814, toen de geallieerde legers Frankrijk binnentrokken, reisde Lodewijk namelijk naar Parijs waar hij Napoleon in een persoonlijk onderhoud zijn diensten aanbood in ruil voor – jawel – de troon van Holland. Maar ook dit is een anekdote.

A.J.C.M. GABRIËLS, HUYGENS INSTITUUT
VOOR NEDERLANDSE GESCHIEDENIS - KNAW

Graaf, Rutger de, *Journalistiek in beweging. Veranderende berichtgeving in kranten en pamfletten (Groningen en 's-Hertogenbosch 1813-1899)* (Dissertatie Utrecht 2010; Amsterdam: Bert Bakker, 2010, 412 blz., ISBN 978 90 351 3554 3).

Wie aan het begin van de negentiende eeuw een Nederlandse krant opensloeg, trof daarin voornamelijk buitenlands nieuws aan. Qua vorm en inhoud was de berichtgeving weinig gevarieerd. Sterk verhalende nieuwsberichten behandelden

voornamelijk politiek, handel, diplomatieke en militaire schermutselingen, en af en toe een ongeluk. Bijna honderd jaar later was het nieuwsaanbod sterk veranderd: meer nationaal en lokaal nieuws, nieuwe functies zoals opinie en amusement, een variatie aan onderwerpen, en nieuwe genres zoals de reportage, het feuilleton en het verslag prijkten in de kolommen. In een eeuw tijd was de Nederlandse journalistiek volwassen geworden.

Dit beeld doemt op uit de interessante dissertatie waarop de Utrechtse historicus Rutger de Graaf in 2010 promoveerde. De kracht van zijn onderzoek is dat De Graaf de berichtgeving van kranten en pamfletten in de negentiende eeuw systematisch heeft onderzocht met behulp van een kwantitatieve inhoudsanalyse. Dat maakt het mogelijk om gefundeerde uitspraken te kunnen doen over historische trends in de inhoud en de vorm van nieuws. Juist die berichtgeving maakt media tot een interessant onderzoeksobject – die is immers bepalend voor de wijze waarop burgers, of: nieuwsconsumenten de werkelijkheid ervaren en vormgeven.

Toch is er nog betrekkelijk weinig historisch onderzoek verricht op dit terrein. Er zijn slechts enkele casestudies naar de berichtgeving over specifieke onderwerpen; alleen de inhoud van de *Leeuwarder Courant* tussen 1752 en 2002 is systematisch geanalyseerd (M. Broersma, *Beschaafde vooruitgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002* (2002)). Auteurs van overzichtswerken, zoals Huub Wijffjes in zijn mooie *Journalistiek in Nederland 1850-2000*, zijn daarom voor een waardering van de inhoud van kranten veelal aangewezen op de herinnering van journalisten. Die dateren de kwalitatieve en kwantitatieve ontwikkeling van de krant in retrospectief vaak eerder dan in werkelijkheid het geval was.

Een andere meerwaarde van De Graafs studie is dat hij kijkt naar de integrale nieuwsvoorziening in Groningen en 's-Hertogenbosch waarbij hij zowel kranten als pamfletten analyseert. Dat biedt

de mogelijkheid om zowel de communicatieve functies van beide media als de twee steden met elkaar te vergelijken. Ook dit is vernieuwend. In de meeste studies naar Nederlandse nieuwsmedia staat maar één medium en maar één titel (meestal een krant) centraal. Vaak hebben deze studies bovendien het karakter van een institutionele geschiedenis met maar weinig aandacht voor wat kranten schreven.

Bij De Graaf daarentegen komt de context waarin het nieuws werd geproduceerd (of beter: geconstrueerd) er wel erg bekaaid vanaf. Dat is verklaarbaar uit redenen van tijd en werkbaarheid – wie in een promotieproject zo de lengte en de breedte in gaat, komt tijd te kort om ook nog eens de diepte in te duiken – maar het is jammer omdat nu wel zichtbaar wordt gemaakt *wat* er te lezen was in de krant, maar het *waarom* blijft giswerk.

Ook is het twijfelachtig of en in hoeverre De Graafs bevindingen zijn te extrapoleren naar de pers in zijn geheel. De promovendus verklaart zijn keuze voor Groningen en Den Bosch uit geografische en religieuze overwegingen: Noord en Zuid, protestants en katholiek. Hij merkt op dat het aannemelijk is dat ‘trends die in beide steden optraden ook representatief zijn voor de landelijke ontwikkeling’. Nu lopen De Graafs resultaten aardig in de pas met mijn eigen analyse van de *Leeuwarder Courant* en is het op zich winst dat nu gegevens over verschillende kranten beschikbaar zijn, maar het is de vraag of dit beeld daadwerkelijk representatief is voor de Nederlandse pers. Het is te verwachten dat de (stads-)kranten in de Randstad door een grotere markt en een levendiger journalistiek klimaat vooruitliepen op de vorm- en stijlveranderingen in de regionale pers. Verder is het een nadeel dat De Graaf niet differentieert tussen de verschillende kranten in Groningen en Den Bosch. Hij vat die op, en analyseert ze, als één corpus.

In zijn conclusie voegt De Graaf zich wel heel gemakkelijk naar het vooral door Wijffes geponeerde beeld dat de Nederlandse journalistiek in de tweede helft van de negentiende eeuw

aansluiting vond bij de internationale trend van *New Journalism*. Deze nieuwe manier van journalistiek bedrijven zou zich vooral uiten in een actiever optreden van de journalist. Die zat niet meer met schaar en lijmpot aan zijn bureaustoel gekleefd in afwachting van de berichten die via andere kranten en de post tot hem kwamen, maar werd een actieve producent van nieuws. Eerst ging hij zelf verslag doen van evenementen, later ging hij als interviewer en *investigative reporter* ook actief op jacht op de feiten achter de waarneembare werkelijkheid. De Graafs resultaten wijzen in een heel andere richting. Veel eerder lijkt sprake van een maar zeer graduele trend in de richting van *New Journalism*. Het is daarom jammer dat De Graaf zijn studie niet tot aan de Tweede Wereldoorlog heeft laten doorlopen. Veel van de ontwikkelingen die na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 voorzichtig werden ingezet, kwamen naar het lijkt pas in het interbellum tot wasdom.

Buitengewoon interessant zijn de conclusies van De Graaf waar het gaat om de krant als platform voor meningsvorming en de rol die het pamflet nog lange tijd speelde in de lokale democratie. Het pamflet wordt vooral geassocieerd met de vroegmoderne tijd, maar De Graaf (die promoveerde binnen het NWO/VIDI-project van José de Kruif over kranten en pamfletten tussen 1780 en 1920) laat zien dat burgers nog lang gebruik maakten van het medium om politieke geschillen te bediscussiëren. Toen de krant aan het eind van de eeuw deze functie overnam, werd het pamflet meer een doorgeefluik voor partij- en verenigingsnieuws en informatie over festiviteiten. Een open podium bood de krant echter niet. De Graaf laat zien dat de bijdragen van burgers in de vorm van brieven en opinieartikelen voornamelijk dienden om de redactionele lijn te ondersteunen. Van daadwerkelijk debat was nauwelijks sprake.

Met *Journalistiek in beweging* heeft Rutger de Graaf een interessante en buitengewoon welkome bijdrage geleverd aan de kennis over de nieuwsvoorziening in de negentiende eeuw. Het longitudinale en inter-mediale perspectief dat hij

hanteert, biedt, samen met de methodologisch goed verantwoorde inhoudsanalyse, niet alleen een nieuw perspectief op de persgeschiedenis, maar nuanceert en verrijkt ook het bestaande beeld daarvan. Dat is een mooie prestatie.

MARCEL BROERSMA, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Legêne, Susan, *Spiegelreflex. Culturele sporen van de koloniale ervaring* (Amsterdam: Bert Bakker, 2010, 294 blz., ISBN 978 90 8351 3355 6).

Nederland heeft de laatste jaren veel aandacht gehad voor zijn koloniale verleden. Die uitte zich onder meer in de herdenking van verjaardagen, de inhuldiging van nieuwe monumenten en de organisatie van tentoonstellingen. Voorwerpen die vijftig jaren geleden in museumdepots waren gestopt, worden nu weer vanonder het stof gehaald. Susan Legêne, die van 1997 tot 2008 als hoofd Museale Zaken verbonden was aan het Tropenmuseum en sindsdien hoogleraar politieke geschiedenis is aan de VU, heeft over een aantal van die objecten nu het zeer geslaagde *Spiegelreflex* geschreven. Verwijzend naar de complexe beeldvormingsprocessen die ook aanwezig zijn in fotografie, onderzoekt ze de mechanismen van uitwisseling, classificatie, interpretatie, toe-eigening, verzwijging, etc. van het museaal cultureel erfgoed met een koloniale achtergrond.

Ze doet dat aan de hand van zes cases. Een eerste betreft de omgang met het slavernijverleden, die ze analyseert aan de hand van visuele bronnen, zoals een gegraveerd glas, een borduurwerk, een schilderij en een kijkkastje. Legêne staat stil bij de oorsprong en de makers van die voorwerpen en de manier waarop zij later in Nederland werden geïnterpreteerd. Een mooi voorbeeld is dat van twee obia's, rituele voorwerpen uit Suriname. In de reisnotities van de man die deze rituele voorwerpen uit Suriname in 1823 naar Nederland

meebracht, werden ze slavenbezems genoemd. In een museumcatalogus uit 1899 werd er echter niet meer naar slaven verwezen en werd gefantaseerd dat men de obia's alleen kan bemachtigen tijdens de bekering van zijn eigenaars. De obia's werden 'materiële getuigenissen van de kracht van de christelijke zending'.

Ook in het tweede hoofdstuk, dat foto-collecties over de Hindustaanse migratie naar Suriname analyseert, stelt Legêne de invloed van christelijke interpretatiekaders vast. Ze maakt daarnaast nog veel andere conclusies en reflecties, zoals over de methodologische mogelijkheden en de kracht van beelden in de stereotypering. Het hoofdstuk is ook een eerste illustratie van Legênes persoonlijke aanpak: één van de bestudeerde albums werd gemaakt door haar grootouders. Ook verder in het boek blijken bestudeerde voorwerpen uit de eigen familie te komen.

De derde case gaat over de Nederlandse omgang met batik, de bekende Indonesische decoratietechniek op textiel. Legêne toont hoe – door vijf fasen heen die min of meer samenvallen met de klassieke periodisering van de koloniale geschiedenis tussen 1815 en de onafhankelijkheid – telkens andere aspecten van batik werden uitvergroot om paternalisme, fascinatie, superioriteit, economische concurrentie of artistieke toe-eigening te onderschrijven. Zij doet dat in dit hoofdstuk eerder met geschreven dan met visuele bronnen, en de laatste worden meer als illustratie dan als vertrekpunt van de analyse gebruikt.

Het vierde hoofdstuk bestudeert een kwartetspel uit 1942 dat de Nederlandse huisgezinnen moest vertrouwd maken met koloniale thema's. Erg knap is dat de auteur de portretten van de 'volkstypen' identificeert en aantoonde hoe totaal verschillende contexten bij elkaar gebracht worden. Ook haar opmerkingen over afwezigheid zijn treffend. Er zijn vier kaarten met wapens, maar geen geweer. Vier transportmiddelen, maar geen fiets. Vier boten, maar geen stoomschip.